

A tordai unitarius gymnasium története.

Ez iskola, melynek multját és jelenét főbb vonásokban ismertetni szándékozom, sok tekintetben nevezetes; mert: *a)* Torda-Aranyos vármegyének ennél magasabb fokozatu tanintézete nem volt sem a multban, s nincs maiglan sem; mert: *b)* itt nyerte a vármegye intelligentiájának legnagyobb része első iskolai nevelését és ismereteit; mert: *c)* szervezete egészen különbözött s különbözik ma is minden hason intézettől; s mert: *d)* ez volt a tiszta unitarismus bölesője s ez a legelső tisztán unitarius tanintézet.

Alapítása egyidejű az unitarius vallás terjedésével Erdélyben. Torda az első városok közé tartozott, hol a reformatio tért foglalt. Azonban nemcsak elfogadta a felvilágosodás tanait, hanem az a dicsőség jutott osztályrészébe, hogy falai között és piaczi nagytemplomában tartatott 1557-ben az az országgyűlés, mely Európában legelőbb mondotta ki a vallás és lelkiismeret szabadságát és törvénybe iktatta, hogy mindenki azt a hitet követheti, a melyet akar.

Tudva van az is, hogy Tordára az első zsinat 1566. martius 15-ikére hivatott össze, a melyen Krisztusról az unitariusok értelme szerinti hitezikk megállapittatott. Ott a magyar nemzeti papok Blandrata György és Dávid Ferencz elnöklete alatt megjelentek és hitvallást adtak ki. Confessioual az apostoli hitformát fogadták el, mivel az Isten örök igéjével megegyezik, mivel mindazt a tant magában foglalja, a mi az üdvösségre szükséges és a melyben hitünk megnyugvást találhat.

Ennek az unitariusok értelme szerint megállapított keresztény tannak hirdetésére, mint két Tordában papokat és iskola-mestereket rendeltek. „Itt kezdődik az unitarius vallás hajnalnyilata Erdélyben“.

1568. január 6-án ugyancsak Tordán a következő szabadelvű törvényt hozták: „Urunk ő Felsége, a miként ennek előtte

való gyűlésében országával, közönséggel a religio dolgáról végzett, azonképpen mostan is ez jelenvaló gyűlésben azt erősítik tudniillik, hogy minden helyeken a predikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kik, az ő értelme szerint és a közönség ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikátort tarthasson, a kinek tanítása ő neki tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek a predikátorokat meg ne bántassa. Ne szidalmaztassék senki az előbbi constitutiók szerint; és nem engedtetik az senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegetsen a tanításért, *mert a hit Isten ajándéka*. Így iktatták be az unitarius vallást a törvényesen elismert vallások közé. Ezt a jelenetet örököltette meg Kriesch Aladár nagybecsű festményében.

Oly népes egyházközség, mint a tordai, már kezdetben sem lehetett el iskola nélkül, mert az unitariusok minden időben és mindenhol kiváló barátai voltak a nevelésnek és oktatásnak.

Hogy az unitariusoknak már keletkezésük első éveiben volt Tordán iskolájuk, azt igazolja János Zsigmondnak 1557. június 1-én Tordán kiadott rendelete, melyben meghagyja, hogy a tordai lelkésznek és iskolamesternek (rector) a dézsma negyedét kiszolgáltassák. Az első iskola minden valószínűség szerint a birtokukba került piaczi nagy templom közelében, vagy az azzal szemben levő parochiális telken volt elhelyezve, később arra a helyre építették, hol ma az unitarius templom van. Ez, a mint a templom délre néző falán ma is látható feliratos kő mutatja, 1589-ben épült fel. A felirat ez: *Judice Nicolao Pogány Opus hoc in laudem et gloriam nominis Dei et emolumentum studiosae Juventutis erigebt. MDLXXXIX.* Magyarul: *Ez az épület emeltetett az Isten nevének dicséretére. dicsőségére, és a tanuló ifjúságnak hasznára, Pogány Miklós bírósága alatt 1589-ben.*

De hogy ez előtt is lehetett az unitariusoknak Tordán iskolájuk, erre nézve Kénosi Tózsér János rector, ki az iskola meglevő Matriculái közül a legrégebbit 1746. nyarán kezdette vezetni, igen valószínű hozzávetést állít fel. Hivatkozva ugyanis arra, hogy már 1578-ban oly virágzó egyházközségük volt az unitariusoknak Tordán, hogy ez év martiusában itt már zsi-

natot tartottak, a melyen 322 pap vett részt: ez alapon hiszi, hogy kételkedni nem lehet, miszerint már a mondott 1589 év előtt is volt az unitariuskoknak itt iskolájuk.

A Kénosi leírásából azt látjuk, hogy az 1589-ben épült iskolai helyiség, keletről nyugatnak tartó, hossz egyközény alakú (oblonga) emeletes épület volt. Az emelet az egészen végig nyuló folyosó mentén, két sorban előbb 12 szobára, vagy úgynevezett kamarára volt fölosztva, mindenik 3—3 ágyra számítva; de ezeket 1747—8-ban még megszaportították kettővel. E szobák egészen a tanulók lakására voltak átengedve, mert tanintézetünkben a szegényebb vidéki tanulók eleitől fogva elszállásolást is nyertek s nyernek még ma is.

A földszinti részen volt egy auditorium (nagy hallterem), egy classis (tanterem) s a rector lakhelye 3 szobával. Az egész előtt a délnek néző homlokzaton fedett folyosó végig. Az alsó rész egészen kőépület, de a felső szobáknak 3 oldala boronafa, csak a negyedik kőfal. Mindezekből láthatjuk, hogy már az első iskolai épület is eléggé jelentékeny volt.

De kegyeletünket és hálánkat az első alapítók iránt nem róhatjuk le, mert nevüket sem irott emlék, sem szóhagyomány nem őrizte meg korunkig. A sokkal később élt Uzoni Fosztó István egyháztörténeti írónk is csak annyit tud alapításáról, hogy a *prima lapide per unitarios incepta*. Valószínű azonban, hogy a tordai unitarius egyházközség és Torda városa költségén épült az első iskola, mert később is ezek tettek legtöbbet az iskola fentartásáért.

De a belsőszervezetéről már ez időből is tudhatunk annyit, a mennyiből megítélhetjük, hogy ez iskola már akkor sem volt valamely jelentéktelenebb *particula* vagy népiskola. Kénosi ugyanis azt írja az említett auditoriumról, hogy abban a *togatus* (egyenruhás) deákok theológiára és poésisre oktattattak; s ott végezték reggeli könyörgéseiket (*preces*), énekgyakorlatokat és más kötelességeiket.

Uzoni Fosztó István pedig kéziratban maradt egyháztörténelmének 361. lapján azt írja ugyanarról, hogy abban *theologia*, *poesis*, *rhetorica* és *dialectica* adattak elő s hol a *togatus* ifjak könyörgések, énekek és szentbeszédnek elmondásában gyakoroltattak és más iskolai kötelességeiket végezték.

A classisról pedig azt írja Kénosi, hogy az a syntaxisták, etymologisták és alábbvalók tanterme volt. Tehát már ez időben is annyit és oly tantárgyakat tanítottak Tordán, a mennyinél többet, avagy csak annyit is, kevés helyt, vagy éppen nem is egész Erdélyben; úgy, hogy iskolánk már akkor is megérdemlé a később kapott gymnasium nevet, habár még akkor csak sehólának hívták.

A tanítást egy rector, régi néven csak iskolamester, végezte a maga mellé felvett collaboratorokkal, jobb tanulókkal. Kezdetben a rectort az egyházközség választotta, ki egyuttal a városi jegyzőséget is viselte. Az intézet feletti főhatóságot az egyházközség, illetőleg a városi tanács gyakorolta. E kettő akkor egybe volt forrva. A nyárádszentlászlói zsinat végzése szerint, 1679-ben, az egyházi főtanács vette gondjai alá a tordai iskolát, mert a tatárok dúlásai miatt elszegényedett ekklezsia a fentartási költségeket nem tudta hordozni. Ez időtől fogva az iskola mindig az egyházi főtanács felügyelete alatt állott. A főtanács választja tanárait és tanítóit, szabja meg tantervét és hordozza költségeit.

A rectorok kötelessége volt a tanuló ifjuságot igazgatni, kormányozni és a jó erkölcsökben nevelni. A rectornak kezdetben a helybeli lelkészszel együtt segítségére voltak a város birái, tanácsosai és más előkelő emberek, mint főtenyezők az ifjuság erkölcsének szabályozásában; ezeknek ítélőszéke elé tartozott az ifjuság állani, s határozatai kötelező erővel birtak. A miként azonban Lykurgus nem hozott törvényt az apagyilkosság ellen, nem hívén, hogy valamely gyermeknek oly gonosz érzése lehetne, hogy a kitől életét és jólétét ingyen kapta, annak életét elvegye: hasonlóképpen ennek az iskolának első alapítói azt hitték, hogy kihágás miatt egy tagja sem lesz tömlőzre méltó. Semmiféle börtönről sem gondoskodtak; a legnagyobb büntetést a tanuló ifjuságtól való elkülönítésbe vagy a kizárásba helyezték.

Az iskola mesterei vagy igazgató tanárai közül első helyre teszik *Bogáthi Fazakas Miklóst*, a híres költőt. Azután a XVI. százából felemlítik id. Járai Jánost, Szentmártoni Bálintot és Csanádi Pált, a későbbi püspököt.

Az 1589-ben épített iskola sokat szenvedett Básta korában. 1601. nyarán Básta és Mihály vajda a Keresztes mezőre

szállottak. Torda az első napokban lángokba borult. Egymásután kétszer is felgyújtották az általuk gyűlölt várost, bosszút akarván állani, a miért a mult ősszel az erdélyi felkelő nemeseknek gyülekező helye volt. Az iskola tetőzete, ablakai, ajtói mind elégték, régiség- és éremtára kirabolattott. Básta irtotta ki Uj-Torda unitarius lakosságát is úgy, hogy csak két uj-tordai unitarius papról van tudomásom, egyik Sztárai Miklós, a másik Varsolczy János. Az első meghalt 1582-ben, a második, mint 1607-től kolozsvári unitarius pap, 1628-ban.

Hogy az iskolát elpusztítása után hány évvel, miféle költséggel, kik építették fel a XVII. száz elején, arról Uzoni mitsem tud. Még 1608-ban is romban feküdt az egész város.

A hivek áldozatkészsége azonban újból helyreállította az iskolát. Torda város 1603-ban vásárrendszabályt alkotván, elrendelte, hogy a mészárszékről minden széktől, minden szombaton egy-egy font húst adjanak az iskolabeli ifjuság számára. Folyt az iskola építése és kiigazítása még 1665-ben is, midőn a szentlászlói zsinaton az esperesek megbizattak, hogy egyházköröként eszközöljenek gyűjtést a tordai iskola építésére.

A XVII. száz elején más veszedelem is fenyegette az iskolát. Náprágy Demeter r. kath. püspök azt a titkos jelentést és javaslatot küldötte fel a császárhoz, hogy az unitariusok minden iskoláját be kell zárni, gyarapodásuk eszközeit megtagadni és így e bűnös eretnység szerzőit, pártolóit a jó útjára visszavinni.

Az 1648. esztendőben az egyházi főtanács a tanulóknak az intézetbe leendő felvételére vonatkozólag ezt a határozatot hozta: A 16 esztendőseken kezdve és a kiknek hangjuk megváltozott és a kik a grammatikában a declinatiokhoz és conjugatiokhoz értenek, azok vétessenek fel, azokat a mester is tartozik felvenni, nem játszodván össze (colludo) a deákokkal.

A XVII. évszáz igazgatói közül nevezetesebbek voltak *Kromer Péter*, *Nagysolymosi Koncz Boldizsár*, a ki 1663-ban püspökké választatott és Szentiványi *Bartók János*, ki mint a tordai unitarius egyházközség hirneves papja halt meg 1711-ben. Az iskola harmadik renovatiója 1694-ben történt, a mikor a templom megújítására is egyuttal a Tordán tartott zsinat alkalmával gyűjtést rendeztek.

De alig épülte ki sebét egy hosszú százév folyama alatt ez az iskola, a Rákóczi-féle szabadságharcz idejében azok a gyujtogató kezek, melyek a gyujtó esővát már egyszer rádobták a tudomány csarnokára, azt ismét elhamvasztották. Erre vonatkozólag az egyházköri jegyzőkönyvben 1706-ról következő feljegyzés áll: „Ezen időben három dánokkal kevert vegyes lovas és gyalogezred tanyázott Tordán, a kik iskolát, parochiát, sőt még a templomot is megszállották; nemsokára az ó-tordai unitarius parochia körül a katonák tüzet támasztottak, az unitarius templom, iskola és mindaz, a mi Ó-Tordában a város szépségét alkotta, lángokba borult és hamuvá lett. A szegény tanulók néhány évig, mig az iskola néhány szobája elkészülhetett, a piaczi templom puszta boltjaiban és a czinteremben tanyáztak, mert egész Torda város romban lévén, a boltokat egy kereskedő sem bérelte ki. Iskolamester sem volt 1711-ig, az iskolai ifjuság szétszóródott. Midőn a kolozsvári iskola exactora, Karácsonfalvi Veress András 1711. április végén a tordai rector-ságba bevezettetett, nem volt kiket igazgasson, ezért Kolozsvárról hoztak 16 tanulót. Ezek szétmentek Aranyosszékre kéregetni, hogy a még meglevő lakószobákat kijavithassák. S a puszta iskolába tanítványokat gyűjtöttek s csak így kezdődhetett meg a tanítás a hamvaiból feléledni kezdett iskolában.“

1715-ben a deésfalvi zsinaton a ruinában levő tordai iskola megújítására gyűjtést rendeztek.

A XVIII. száz harmadik tiz évének első évében ismét nagy csapás érte a tordai unitariusokat, melynek hatását az iskolának is meg kellett éreznie. Ugyanis 1721. nov. 21-én gr. Hugó Domján, a már 1566. óta birt piaczi főtemplomot fegyveres erővel elfoglalta az unitariusoktól a katolikusok részére. Így az unitariusok imahely nélkül maradvá és mert újnak építésére költségük nem volt, még ugyanazon évben kénytelenek voltak az iskolai auditoriumot foglalni el és alakítani át oratóriummá. De az épület többi része ezután is megmaradt iskolai helyiségnek. Nem lévén remény a piaczi templom visszakapására, az egész iskolát templommá alakították át s helyébe 1784. táján új iskolát építettek fából. A tordai unitarius egyházközség saját költségén 4 szobát építtetett, a melyhez a XIX. száz elején még 8 szobát toldottak, szintén fából. Ugyan e száz elején az iskola udvarának keleti részébe

egy 3 szobából álló kőépületet építettek közkölségen rectori lakásnak.

Ez az iskolai épület időnkig fennállott, de a mult száz hatvanas éveiben, a százév elején épített faépületek használhatatlan állapotba jutván, az egyházi képviselőtanács kezdeményezése folytán 1865-ben részint közadakozásból, részint az iskolai alapok felhasználásával a rectori házzal kapcsolatban 4 szobából álló kőépület emeltetett. Ugyanakkor a rectori lakás szobái megnagyobbítván, tantermekké alakították át és a rectori lak helyett 1861-ben a Jobbágy András hagyatékából a Kazinczy-utczában egy külön telekre új igazgatói lakás építettett, a mely lakás az iskola mellett folyó patakon át hiddal köttetett össze az iskolával.

Később 1874-ben az új iskolai épület 6 kőből épített szobával toldatott meg, s a régi faépület szétszedett anyagából egy 4 osztályu faskamara építettett. Jelenleg az épületben 13 szoba van, melyből 7 tanterem, 3 lakószoba, 1 könyvtár helyiség, 1 váróterem és 1 raktáruul szolgál.

Az egész épület felépítése, a 3 első szobán kívül, a melyek a rectori házból csak átalakítottak, mintegy 30.000 koronába került. 1892-ben a pusztaszentkirályi Jobbágy-féle eladott birtok árából 3500 forinton megvásároltuk a Kazinczy-utczai 7. számu házastelket tanári lakásnak. A célnak meg nem felelő roskatag épület helyébe 1897-ben, az iskola házbéréből tőkésített pénzből, 4000 forinttal egy szép házat építettünk. Van benne 4 szoba és egy előszoba, konyha, kamara és két osztályu pincze.

Fennebb már említettem, hogy a középiskolának régebben csak egy tanára (rector) volt, a ki maga mellé a jobb tanulók közül collaboratorokat (segédeket) választott és ezek segítségével végezte a tanítást. Ezek közül egyiknek czime exactor volt, a ki a rectornak az iskolai rend fentartásában segédkezett. A collaboratorok és exactorok magántanítványoktól és az iskolai jövedelmekből kaptak némi segílyt.

A collaboratorokkal való tanítás az 1773-ik évig tartott. Ekkor határozta el a főtanács először, hogy a püspök ajánlatával publicus praeceptor, vagy köztanító hozassék a kolozsvári főiskolából, kinek 30 frt évi fizetését az ekklezsia fedezte, a kisebb praeceptor, a ki valószínűleg a jelesebb diákok közül

választatott, 8 frt évi fizetést kapott a tandijból; a tandij többi része pedig egyenlő arányban elosztott a rector és a köztanító között. Később két-három köztanító is küldetett a rector mellé, a kiknek egyike iskolafőnök (senior) néven az iskolai rendtartásra felügyelt, az iskolai esküdtzszékeken elnökkölt és az iskolai díjakat beszedte. Fizetésüket mindnyájan a vallás-közön-ség pénztárából kapták.

Ezek a köztanítók a rectorral együtt az egész iskolát tanították; az elemi osztályok némelyikének tanítása egy-egy tanulóra bízott, mint például e sorok írójára is az 1 elemi osztály tanítása, V. gymnasista korában, az 1869/70 isk. évben, minden díjazás nélkül.

A legrégebb érdemsorozati jegyzőkönyvek szerint az intézetben következő osztályok voltak: 1. Oratores. 2. Poëtae. 3. Syntaxistae. 4. Etimologistae. 5. Conjugistae. 6. Comparistae. 7. Declinistae. 8. Legentes. Az 1—2 osztályt tanította a rector; a 3—4 osztályt a köztanító; a többieket a jobb tanulók (collaboratores).

A XIX. évszáz első felében, a nevelésügy körül élénk mozgalom indult meg az unitarius egyház kebelében, melynek lelke Brassai Sámuel volt. Az ő kezdeményezésére az egyházi főtanács 1841-ben a latin nyelv helyett minden iskolájában a magyar nyelvet tette tannyelvvé. 1842-ben már a tordai iskolában is az osztályok, tanulók és tantárgyak nevei magyarul irattak. Innen kezdve az 1853/4. isk. év végéig 9 osztály emlegettetik, azután V. gymnasialis és 3 elemi osztály, (1858/9-től a 4-ik elemi osztály is) s a görög nyelv is felvétetik az V-ik gymn. osztály tárgyai közé. Az iskolai esztendő a legrégebb időktől kezdve ünnepélyesen zárattak be, s az érdemsorozatok felolvasása alkalmával a jobb tanulók között jutalmak osztattak ki, melyek részint egyesek adakozásaiból, részint kegyes alapítványokból kerültek ki.

Az 50-es években a kormány megszabta minden iskolánál a tanárok létszámát és azok fizetését; az algymnasiumoknál 6 tanárt kívánt alkalmaztatni. A cél nem az volt vele, mint most, hogy ezáltal a tanítás sikeresebbé tétessék, hanem hogy a szegényebb felekezetek a terü alatt roskadjanak össze és iskoláikat adják át a kormány kezébe nemzetellenes ezélokra. De az egyház most is megmentette iskoláit. 1855-ben a hivek, egye-

sek és ekkleziák részint készpénzben, részint pedig kötelezvényekben mintegy 100.000 forintot adakoztak a közpénztár javára. Ily módon lehetségessé vált a tanárok számának szaporítása.

A tordai iskolában az első rendes tanári állomás a rectori mellé az 1856-ik évben rendszeresített, a mikor az ekklezsia papja, Albert János, féltanári fizetéssel rendes tanárrá neveztetett ki. 1857-ben egy segédtanári állás rendszeresített, a mely 1863-ban rendes tanári állomássá emelkedett. 1872-ben az ekklezsia kántora is köztanítóvá rendeltetett ki, az elemi osztályok tanítása a deákok kezéből egészen kivéttett és így a collaboratorságnak vége szakadt. 1873-ban rendszeresített a 4-ik tanári állomás, oly módon, hogy félfizetését az iskola pénztára hordozza. Ez időtől fogva tanított a V. gymnasialis és 4 elemi osztályában 4 rendes tanár és 4 köztanító egész 1878-ig, a mikor átalakított az algymnasium állami polgári fiúiskolává.

Erre vonatkozólag szerződés jött létre a közoktatásügyi ministerium és az unitarius vallásközönség között, melynek értelmében az átalakítás fokozatosan történt meg. Az 1878/9. isk. évben az I. és II. gymn. osztályokat alakították át polg. isk. osztályokká, az 1879/80. évben a III., az 1880/1. évben a IV., az 1881/2. isk. évben az V. osztályt.

Az átalakítás csak a gymnasialis osztályokra vonatkozott, a 4 osztályu elemi iskola továbbra is a vallásközönség felügyelete alatt maradt. A szerződésben kikötöttet, hogy a polgári osztályokban a vallásközönség a latin és görög nyelvet, mint rendkívüli tárgyakat, saját költségén oly mértékben taníttassa, a mint azt a gymnasiumi tanterv megköveteli. A polgári és elemi iskola egy igazgató alatt állanak, kit az egyház ajánlatára az állam nevez ki, s az egyház által reá ruházott dolgokról is számadással tartozik. A felekezeti iskola céljaira tett vagy ezután teendő alapítványok, ösztöndíjak, egyházi javadalmak osztogatására, kezelésére, a benlakási kedvezmény és magántanítóság odaitélésére és rendezésére, a benlakási díj megállapítására, egyáltalában az eddigi és ezutáni felekezeti iskola minden oly vagyonára nézve, melyek az államnak át nem adattak, az unitarius vallásközönség hatósága sértetlenül fenmarad.

A szerződésileg át nem adott dolgok felett első fokon az unitarius iskola igazgatósága rendelkezik. A polgári iskola ügyét pedig a gondnokság intézi, melynek létszámát szintén a szerződés állapítja meg, a melynek értelmében az hatnál több nem lehet. E létszámban benne vannak: a tordai unitarius középiskola két felügyelő gondnoka, a vármegye és a város egy-egy kiküldötte, a tanfelügyelő, mint az állam képviselője, a ki a gondnokság elnöke, és az igazgató, ki a gondnokság jegyzője. A 18587—1895. sz. ministeri rendelettel a tanfelügyelői és gondnoksági elnöki állás, mint egymással össze nem egyeztethetők, szétválasztattak egymástól s elnöknek vármegyei tisztviselőt neveztek ki.

A szerződés 20 évre kötött, 1878. sept. 1-től 1898. aug. 31-ig; lejárván a 20 év, meghosszabbított további 5 évre, ennek leteltével még két évre, összesen tehát 27 évre, 1905. aug. 31-ig. A szerződési idő alatt az iskolai épület conserválásáról nagyobb részben az állam gondoskodott; s azonkívül az egyház által nyújtott kedvezményekért évenként 1040 forintot fizetett az egyház pénztárába. Összesen 5 tanterem és egy tanári szoba adatott át az államnak, teljes felszerelésével együtt és mindazokkal a tanszerekkel, melyekre az elemi iskolánál szükség nem volt. Átadatott az igazgatói lakás is, azzal a kikötéssel, hogy annak jó karban tartásáról az állam gondoskodik, minthogy az igazgatónak szálláspénzt nem fizetett.

Minthogy az intézetben a classicus nyelveket — habár mint rendkívüli tárgyakat is — a gymnasiumi tantervnek megfelelő mértékben tanították, azért annak tanulói hosszas ideig minden akadály, minden felvételi vizsga nélkül mehettek át a középiskola megfelelő magasabb osztályaiba. Erre a körülményre, a mely az 1883-ik évi középiskolai törvénnyel ellenkezett, felhivatott a ministerium figyelme, minek eredménye egy ministeri leirat lett, mely szerint e polg. iskola tanulói ezután az 1892/3 tanév elejétől kezdve, csak úgy fognak bármely középiskola — még a kolozsvári unitarius főgymnasiumot sem véve ki — megfelelő felsőbb osztályaiba fölvétetni, ha a classicus nyelvekből fölvételi vizsgálatot tesznek.

E rendelet következtében, és bizonyos más ok miatt is, az unitarius vallásközönség az V. osztályban a classicus nyelvek tanítását az 1892/3. tanév elejétől kezdődőleg beszüntette

s ezzel megszűnt az V. osztály is, tanulók hiányában. Helyébe az I. osztályt párhuzamossá tettük, mert a tanulók száma évről-évre mindig gyarapodott, úgy, hogy az 1904/5. tanévben már 231-re ment.

A tordai középiskola mindig féltve őrzött kincse volt úgy a városnak, mint az egész Vidéknek, felekezeti különbség nélkül; czime megváltoztatása után sem szűnt meg iránta az érdeklődés, mert most is ez volt a városnak és vármegyének legmagasabb tanintézete s némileg a gymnasiumot is pótolta. De mivel csak polg. iskola volt, a gymnasium iránti vágyat a közönségből nem tudta kiirtani. Hova-tovább mind nagyobb lett a kívánság, mozgalom és áldozatkészség egy Tordán felállítandó gymnasium iránt. Torda-Aranyoskör és az iskolai igazgatóság sem tudta összedugott kézzel nézni, hogy a szerződés megszűntével ősi multu tordai algymnasiuma nyomtalanul elenyésszék. Mozgalmat indítottak tehát az algymnasium visszaállítása tárgyában, melynek élére nemsokára Ferenc József püspök állt, a ki 1904. oct. 2-ára ez ügyben értekezletet hívott össze Kolozsvárra. Abban állapotok meg, hogy az oct. 30-án megtartandó egyházi főtanácsot kérni fogják a következő határozat kimondására: „Az egyházi főtanács óhajtja a tordai algymnasium visszaállítását s útásítja az E. K. Tanácsot, hogy készítse el a tervezetet, állítsa össze a szükségletet és a meglevő fedezetet s a mutatkozó hiány fedezésére jelölje meg a forrásokat“.

Az egyházi főtanács ily értelemben határozott. Az E. K. Tanács a nevelésügyi és pénzügyi bizottságot bizta meg javaslattétellel és az ügy előkészítésével. A két bizottság 1905. január 21-én együttes ülést tartott. Tárgyalta az előre elkészített tervezetet, mely szerint egy IV. osztályu algymnasium fentartásához évenként mintegy 27.000 korona szükséges, ennek fedezésére rendelkezésre áll 15.000 korona s így 12.000 korona hiány mutatkozik. A bizottság a tervezetet elfogadta s az E. K. Tanácshoz terjesztette, azzal az ajánlattal, hogy a hiányzó összeg pótlására, illetve a visszaállítandó gymnasium segélyezésére keresse meg Torda városa és Torda-Aranyos vármegye közönségét is. Torda városa évi 4000, Torda-Aranyos vármegye évi 6000 korona segélyt ajánlván meg, a június hó 18-án tartott rendkívüli főtanács kimondotta, hogy a tordai gymnasium

I., II. osztályát f. évi szeptember elején megnyitja és az igazgatót megválasztotta. Ime, a leányzó nem halt meg, csak aludott; aludott, hogy a multak fáradaimait, szenvedéseit kipihenje s megújulva emelkedjék ki s világítson, mint világítótorony, még százévekig s ha kell, ezerekig a beléje és körülötte özönlő nemzedékeknek. A közérdekeltség, részvét és jóakarát, mely a multban annyi időn át fentartotta ez intézetet, nem hült ki, sőt új lánggra éledt; most is örökös az felette s megmarad továbbra is, mint biztos záloga a jövőnek

VARGA DÉNES.

Árkosi Benedek korfestő elmélkedései és hazafias imái 1660-ban.

(Második közlemény.)

Az alábbiakban még Árkosi két nagyérdekű könyörgését mutatjuk be, melyek az 1660 körüli erdélyi társadalom s politikai és közállapotok feltűnő mély süllyedését szomorúan ecsetelik.

II.

Foglyokért való imátság.

Menynek, Földnek, Tengernek és minden azokban lévő állatoknak Teremtője, mi Urunk Jésus Christusnak dütsősséges Attya és Istene! ki a te népedet sok képpen sanyargatod, hogy a te irgalmasságodból és szeretetedből ki ne rekedjenek. Kelj fel, Uram, a te nyomorult népeidnek pusztulásokért, és a szegényeknek fohászokodásokért; könyörülj minden foglyokon, kik a te nevedet segítségül híjják. Légy irgalmas minden ő bűnöknek; ne veszed el őket, az ő hamisságokkal edgyütt, hanem adj és engedj poenitentiára való üdőt és alkalmatosságot ő nékiek, hogy minden ő bűnökből te hozzád megtérjenek és minden sanyarúságokból megszabadulván, szentségben és igazságban szolgálják Isteni méltóságos nagy nevedet.

Kiváltképpen, oh irgalmas Isten, hallgasd meg sirásokat és óhajtásokat a te szent fiadnak drágalátos vérével szereztetett keresztényidnek, kik e világi kegyetleneknek rabságokban estenek és sokféle nyomorúságokat szenvednek. Hallgasd meg, Uram, kiáltásokat, miképpen meghallgattad az Aegyptumi szolgálatban nyomorgó népedet és kegyelmesen megszabadítád őket. Mostanis azon isten vagy te, veled lakik az irgalmasság, és nem rövidült meg a te hatalmas karod. Imé bėjöttek, Uram, az idegenek a te örökségben, és megferteztették a te gyülekezetet, melly a te nevedről neveztetik. A te szolgálidnak holt testeket vetették eledeül az Égi madaroknak, és a kiket kegyelmedben befogadtál vala, azoknak testeket a kegyetlen vadaknak. Kiontották az ő véreket, mint a vizet, és nem volt, ki eltemetné őket. Elvitték keserű rabságra a te szegényidet és terhes iga alá vetették a